

Iň soňky mamlýuk soltany Tomanbaýyň ölüm jezasyna höküm edilişi

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 24 январа, 2025

Iň soňky mamlýuk soltany Tomanbaýyň ölüm jezasyna höküm edilişi IÑ SOŇKY MAMLÝUK SOLTANY TOMANBAÝYŇ ÖLÜM JEZASYNA HÖKÜM EDILIŞI – 16.04.1517 ý.

«Ýawuz bilen Tomanbaý uruşmazdan owal biri-birlerine habar ýollaýarlar. Ýawuz «Men bu uruşdan zyýat bu uruşyň netijeleriniň yslam üçin haýyrly bolmagyny dileg etdim» diýýär. Tomanbaý «Menem şeýle dileg etdim» diýýär.»

Salih Mirzabeyogly.

Mamlýuk soltany Kansu Gawri Merjibadik söweşinden ýeňliş bilen çykylmagyny ýüregi götermedi we aradan çykdy. Mamlýuk döwletiniň emeldarlary Tomanbaýy täze hökümdar edip saýlamagy makul bildiler. Tomanbaýy hökümdar tagtynda oturmaga kynlyk bilen razy etdiler. Tomanbaýa çözmese iňňän kyn mesele garaşýardy. Ýawuz Selim Siriýadyr Palestinany alany bilen oňjaga meňzänokdy, onuň Müsüre girjegi görnüp durdy. Şeýle ýagdaýda mamlýuk döwletine, aýratynam Tomanbaýa ölüm bilen ýaşaýşyň arasynda jygba-jygly göreş garaşýardy. Ýawuz Soltan Selim bolsa Siriýa-Palestina sebitlerinde häkimiýetini pugtalandyrmak bilen birlikde indiki basyp almagy meýilleşdirýän ýurdy Müsür üçin taýýarlyk görýärdi. Müsüre baryp ýetmek üçin aşmasy kyn päsgelçilik bolan Sina çöli bardy. Sina çölünü geçmek üçin Ýawuz Soltan Selim iň amatly wagty peýläpdi we ýagşyň köp ýagýan wagtyna garaşýardy. Şol iki arada Ýawuz Soltan Selim Tomanbaýa boýun bolan ýagdaýynda Müsüre degjek dældigini aýdyp, habar ýollady. Ýawuzyň teklibi ret edildi.

Tomanbaý teklibi ret edende iki zady göz önüne tutupdy.

Birinjisi Ýawuz Selim Sina çölünden geçmäge het edip bilmez, ikinjisi eger geçäýende-de işi ugruna bolmaz. Ikinjisi – eger Sina çölüni geçip geläýenlerinde-de agyr ýoldan gelen ýadaw we aç-suwsuz goşun taýýarlykly mamlýuk goşunynyň garşysynda durup bilmez.

Osmanly goşunynyň bu meselede ymykly karara gelendigine göz ýetiren Tomanbaý haýdan-haý taýýarlyk işlerine başlady. Kairiň golaýyndaky Ridaniýe obasynda düşläp, gorag halkasyny gurmaga başlady. Ýewropadan we ýakyn töwerekdäki galalardan getirilen 200 töweregi top osmanly goşunynyň geljek ugrunda ýerleşdirildi. Hendekler (garymlar) we okoplar gazyldy. Gorag we söweş meýilnamasyna görä edilmeli kemsiz ýerine ýetirildi. Mamlýuk goşunynyň taýýarlyk işlerini öwrenen Ýawuz Selim olaryň näme etjek bolýanyna düşünmek üçin söweş meýilnamasyny soňa görä taýýarlady. Iki goşun 1517-nji ýylyň 22-nji ýanwarynda Ridaniýede garşylaşdy.

Ýawuz Soltan Selim serkerdelerinden bir böleginiň garamagyndaky güýçler bilen Tomanbaýyň garaşýan ýerinden hüjüme başlatdy. Özi esasy güýçler bilen mamlýuk goşunynyň merkezine hüjüme başlaman, olaryň garaşmadyk ýerinden – El-Mukaddam dagynyň arkasyndan aýlanyp, gapdaldan we yzdan hüjüm etdi.

Gandöküşikli uruşyň soňunda mamlýuk goşuny dargamaga başlady. Olaryň topy derege ýaramady. Soltan Tomanbaýyň gaçmakdan başga alajy galmady. Osmanly goşuny gysga wagtyň içinde Kaire girdi. Muňa garamazdan şäher doly eýelenmändi, has beteri-de Tomanbaý ele salynmandy. Şonuň üçin goşunyň karargähi şäheriň daşynda guruldy. Tomanbaý häzirem umydyny ýitirmändi. Ol bir zarbada osmanly goşunyny aljyratmagy we Ýawuz Soltan Selimi ýok etmegi meýilleşdirdi. Emma onuň niýeti öňünden öwrenilendigi üçin taýýarlyk görölupdi. Çozuşdan netije gazanyp bilmedik Tomanbaý yza çekilýär. Birnäçe gün geçensoň Kaire girip şäheri eýeledi we osmanly esgerlerini pürreledi. Tomanbaýyň söweş meýilnamasy şäher urşudy. Hendekler gazyldy, barrikadalar guruldy. Şäher halkynyňam goldawy bilen aldym-berdimli söweş bolup geçdi. Emma mundanam netije çykmady we Tomanbaý ilki Mysry-Atige, ol ýerdenem Saide gaçdy. Tomanbaýyň indiki niýeti Siriýa aşmakdy.

Ýöne bu mümkin däl di. Sebäbi gaçyp bolýan ýollaryň hemmesi berk gözegçilik astyna alnypdy. Ol bialaç ýagdaýda Ýawuz Selimden bagyşlanmagyny sorady. Onuň maksady gowşak halkany tapyp gaçmaga çykalga gözlemekdi. Özüniň bagyşlanýandygyny bilenden soň herekete geçdi, ýöne gaçyş ýollarynyň beklenendigini gördi. Üç müň adamy bilen bile halkany böwürmäge synanyşdy. Ýawuz Selimiň özüne tarap gelýänini bilip yza gaçdy. Ýawuz Selim Rumeliniň beglerbegi Mustapa paşany, Şasuarogly Aly begi, mamlýuk serkerdelerinden Haýyr begi, Janberdi Gazalyny ony tutup getirmäge iberdi. Salymyny bermän giden yzçylar Nil derýasynyň boýunda Tomanbaýyň yzyndan ýetdiler. Ol ýerde uly söweş bolup geçdi. Tomanbaý iň soňky demde Nil derýasyna özüni zyňdy, emma halas bolup bilmedi. Ele salnan Tomanbaý Ýawuz Selimiň huzuryna getirildi. Onuň edermenligine we söweşjeňligine Ýawuz Selimem hormat goýýandygyny aýtdy. Taryhçylardan käbirleri Ýawuz bilen Tomanbaýyň arasynda şeýle gürrüňiň bolandygyny aýdýarlar:

Tomanbaý Ýawuz Selime gazanan ýeňişiniň gahrymançylyga dahylly dældigini, onuň ulanan top-tüpeňleriniň bu ýeňişini getirendigini aýdýar. Ýawuzam öz gezeginde oňa bir ýurduň hökümdarydygyny ýatladýar we nämüçin zamanabap ýaraglar bilen goranyp bilmändigini gyjالات berip, munuň bilen baglanyşykly «duşmana şol bir ýaraglar bilen garşy durulmalydygy» baradaky aýat bilen jogap berýär. Ýawuz Selim yzynda güýçli duşman goýmak islänokdy. Tomanbaýy halkam gowy görýärdi. Şonuň üçinem ol mamlýuk döwletini gaýtadan dikeltmek umytlaryny doly söndürmek isleýärdi. Ine, şeýle pikirlere goldanyp Tomanbaýa ölüm jzasyny bermek makul bilindi. Taryhçylaryň başga bir topary bolsa osmanlynyň hyzmatyna giren mamlýuk begleriniň onuň diri galan ýagdaýynda gelejekde özlerinden ar alma isleginden gorkynyň bolandygy üçin Tomanbaýyň ölüm permanyny berdirmek üçin rol oýnandygyny aýdýarlar. Ýagny, bu begler öz gorky-ünjilerini-de nazara alyp, Ýawuz Soltan Selimi Tomanbaýyň diri galan ýagdaýynda hökman tagt üçin ýañadandan göreşe girişjekdigine ynandyrypdyrlar.

Müneçjimbaşynyň aýtmagyna görä bolsa, Ýawuz Selimi bu karara iteren sebäp – Tomanbaýyň bolşundan we hereketlerinden hyýanat

alamatlaryny syzan käbir kişileriň halky aýaga galdyrjak bolmalarydyr. Ölüm permany oňlanandan soň Tomanbaý Şasuarogly Aly begiň eline berildi. Şasuarogly Aly begiň kakasy Dulkadyrly Şasuar beg 1472-nji ýylda osmanlylara tabynlygyny bildirendigi sebäpli mamlyuk soltany tarapyndan ölüm jezasyna höküm edilipdi. Şasuarogly Aly beg Tomanbaýy birmahal kakasynyň asylan ýeri bolan Kairiň Babüz-Züweýle derwezesinde asyp öldürtdi.

Şeýlelikde, 1517-nji ýylyň 16-njy aprelinde mamlyuk döwletiniň iň soňky hökümdary, başgaça aýdanda Müsüriň soltany bakyýete göç etdi. Ýawuz Soltan Selimiň görkezmesi bilen Tomanbaýyň hatyrasyna uly jynaza çäresi gurnaldy. Onuň jynazasyna Ýawuz Soltan Selimiň hut özi gatnaşdy we osmanly hökümdarlarynyň ýörelgesinde oň bolmadyk zady edip – Tomanbaýyň tabydyňy göterdi. Şeýle-de, Tomanbaýyň hormatyna üç günläp garyp-gasaplara pul paýlandy.

• Çeşmeler:

- 1). «Müneçjimbaşy taryhy» (Müneçjimbaşy Ahmet däde. Taýýarlan: Ysmaýyl Erünsal, tom II, «Tercüman» neşirýaty.)
- 2). «Osmanly taryhy» (Professor Ysmaýyl Hakky Uzunçarşyly, tom II; TTK 1983)
- 3) «Dewlet-i Aliýýe» (Professor Halil Inaljyk, «Türkiye İş Bankası» neşirýaty, 2009)
- 4) «Osmanly taryhy» (Ýymaz Öztuna, tom I, KTB 1998).

Ysmaýyl ÇAL. Taryhy makalalar